

UYUM VE STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE UYUMLAR

*Hocam Merhûm
Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU'nun
aziz hatırasına
ERZURUM 1975*

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ (*)

1. Konuyu ele alış sebebi:

Şimdiye kadar inceleme imkânını bulabildiğim Türkçenin Dilbilgisi kitaplarında ve doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Türkçede ses uyumlarını (!) konu alan diğer kaynaklarda dikkatimi çektiği üzere sesbilgisi konusunda uyum (accord) ile benzerlik, benzesme (assimilation) kavramlarının ve bu kavramların yokluğunu veya bozulmuş olduğunu ifade eden uyumsuzluk (desaccord) ile aykırılık, aykırılışma (dissimilation) kavramlarının alanları birbirleriyle karıştırılmış veya gerektiği şekilde açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu durum giderek bu konuda terim birliğinin sağlanamamasına yolaçtığı gibi, örneklerin sınıflandırılmasında da dilin sesbilgisi bakımından tabiatına uymayan (Sözcelişi, Türkçe asıllı kelimeler, yabancı asıllı kelimeler ¹ ² gibi) gruplandırmaların yapılmasına da sebep olmuştur.

Burada, dilbilgisinin temel hedeflerinden biri olan dilde uyum anlayışına biraz olsun ışık tutabilmek için, sırasıyla, umumî manada uyum kavramını ele alıp, dilbilimi bakımından uyumun ne olduğu ve Türkçede daha çok şekle ait hangi uyumların bulunduğu hususlarına temas etmek ve hususiyetle dilbilgisi kitaplarımızın sesbilgisi bölümlerinde karışık olarak ele alınmış olan benzesme, aykırılışma, ses düşmesi, ses türemesi gibi hadiselerin uyum sayılanlarını uyum sayılamıyacak olanlarından ayıracak bir ölçü teklif etmek istiyorum.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi
** Notlar makalenin sonuna eklenmiştir.

2. "Uyum" sözünden ne anlamak gerekir:

Uyum, sözlüklerde umumiyetle, "bir bütünün parçaları arasındaki tutarlık." olarak tarif edilmektedir. Uyum denilince akla gelen, konuları içerisinde birbirlerine göre müstakil olarak ele alınabilen en az iki parçanın bir bütün teşkil etmek üzere, önceden kabul edilmiş veya var olan belli bir kaide veya kaidelere göre gerektiğinde biraraya getirilmesi hadisesi sonunda ortaya çıkan yeni durumdur. Sözgelisi, bir elbisenin kabul edilmiş belli giyim kaidelerine (moda) göre bir bedene uygun gelmesi bir uyumdur. "Bu elbise size uydu." derken "Sizinle bu elbise arasında, önceden kabul etmiş olduğumuz giyim kaideleri mümkün olan en yüksek ölçüde gerçekleşmiş bulunuyor." demek isteriz. Kolayca anlaşılıyor ki, elbiseyle onu giyen kimse arasında herhangi bir yakınlıktan, aynılıktan, benzerlikten vs. bahsetmek yersizdir. Elbise ve onu giyen kimse ayrı ayrı şeylerdir, belli kaide veya kaidelere göre biraraya getirilme dışında ortak hiçbir yanları yoktur. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere uyum anlayışı duruma göre ve zamanla değişebilir; ancak belli kaide veya kaideler sözkonusu olduğundan, uyumda, belli bir durum ve zaman içerisinde umumîlik şarttır, çünkü kaide veya kaideler uyumdan önce gelir ve zorlayıcıdır.

Bir bütün teşkil etmek üzere biraraya getirilen parçalar arasında uyum, benzerlik, aykırılık, aynılık, zıtlık ve benzeri durumlarla sağlanabildiği gibi, aralarında uyum sağlanacak parçalara yapılacak ekleme, bunlardan çıkarma, bu parçaları belli bir sıraya koyma ve benzeri usullerle de sağlanabilir.

3. Dilde uyumlar (accomodation):

Bir varlık (nesne, hal, hareket) hakkında zihinde yer alan umumî düşünceye kavram (mefhum / concept) diyoruz. Varlığın durumuna göre müstakil ve tâbî olmak üzere iki çeşit kavram tipi düşünülebilir. Müstakil kavramlar doğrudan doğruya mücerret ve müşahhas nesnelere, tâbî kavramlar ise bu nesnelere hal, hareket ve birbirlerine göre durumlarını havidir. Dil kavramları arasındaki münasebetleri ifade etmek ve yeni kavram münasebetlerinin kurulmasını sağlamak ihtiyacından doğmuştur.

Kavramlar arasındaki münasebet, konuşma dillerinde, bunların dildeki sesli işaretleri olan dil unsurları (monèmes) vasıtasıyla kurulur. Dil unsurları: 1) Mana unsurları (müstakil unsurlar = monèmes autonomes) ve 2) Vazife unsurları (monèmes fonctionnels) olmak üzere iki grupta toplanır.

Mana unsurları işaret etmiş oldukları kavramlarla müstakil olan unsurlardır. Tek başlarına kullanıldıklarında bile mücerret veya müşahhas bir varlığı hatırlatırlar. Dilde, tek tek, canlı kelime kök, köken veya gövdeleri halinde bulunurlar.

İki grup halinde toplanabilen vazife unsurları ise: 1) Dışa dönük vazife unsurları; bunlar ilk sırayı alan mana unsurlarının birbirleri ile olan çeşitli münasebetlerini kuran unsurlardır; 2) İçe dönük vazife unsurları; bunlar da, mana unsurlarından başka kavramları işaret üzere başka mana unsurları teşkil etmeye yarayan unsurlardır. Bu durumlarıyla, vazife unsurları, tek başlarına hiçbir mücerret veya müşahhas varlığı hatırlatmazlar. Yazılı dilde, tek tek, canlı kelime kök, köken veya gövdeleri halinde bulunabildikleri gibi, kelimelere getirilen işlek ekler halinde de bulunabilirler. ²

Dil, en geniş manasıyla, en az iki varlık arasında karşılıklı anlaşmayı sağlayan bir işaretler sistemi olarak tarif edilir. Bir sistem, ilmî bir bütün veya bir felsefe meydana getirebilecek şekilde birbirine bağlı prensipler topluluğu olduğuna göre, dili meydana getiren prensipler arasında bir takım uygunlukların veya uyumların olması yukarıdaki dil tarifıyla kabul edilmiş demektir. Buradan diyebiliriz ki, bir dilin dilbilgisi esasta o dili meydana getiren unsurların tâbî oldukları uyum kaidelerinden teşekkül eder. .

Kavramlar, insanlar arasında -değer birliği aranmaksızın- müşterektir. Ancak bu kavramların tabii dilleri meydana getiren işaretleri değişik insan cemiyetlerine (millet, soy, boy, belirli bir çevre veya mesleğin mensupları vs.) yani bu cemiyetlerin kullandığı değişik dillere göre değişik olma vasfını haiz bulunabilmektedirler. Bu sebeple kavramlar arasındaki uyum anlayışı insanlık için bilgi ve görgüye bağlı olarak müşterek gelişmeler geçirir. Dillerde uyum anlayışı ise, değişik işaretlerden meydana getirilmiş çeşitli dilleri kullanan cemiyetlere veya bu cemiyetlerin dillerine göre değişiktir ve bu değişikliklerin manadan şekle gidildikçe arttığı görülür.

Uyum birden fazla parçanın bir bütün meydana getirmek üzere belli kaide veya kaidelere bağlı olarak bir düzen içerisinde birleşmesi olduğuna göre, dili yapan mana ve vazife unsurlarının (yani, canlı kelime kök, köken ve gövdeleri ile bunlara getirilen işlek eklerin), kendi aralarında ve birbirleriyle bir ifade bütünlüğü meydana getirmek üzere bir düzen içerisinde bir araya gelmeleri dildeki uyumu meydana getirir.

Dil için sözkonusu düzen, kolayca anlaşılacağı üzere esasta tamamiyle bir sentaks meselesi olmakla birlikte tasnif kolaylığı sağlaması bakımından dilin mana tarafını ilgilendiren semantik ve şekil tarafını ilgilendiren sentaks, morfoloji, fonetik ve ortografi kademelerinde ele alınmalarını gerektiren birleştirme kaidelerinden oluşur. Türkçede uyumlara geçmeden önce bu kademelerde görülebilecek uyumlardan kısaca söz etmek yerinde olur.

31. Semantik kademesinde uyum (sylleps):

Bu kademede uyum anlayışı bir ölçüde bütün diller için ortak sayılabilir. Aranılan husus ifade edilen bir fikrin daha önce edinilmiş veya ifade edilmiş

fikirilere uygunluğudur. Bu kademedede mantık kanunları ve dili konuşan cemiyetin dünya görüşleri ve anlaşma anlayışları geçerlidir. Kavramların işaretleri, yani mana ve vazife unsurları, doğru ve sözkonusu dilin sentaks, morfoloji ve fonetik (yazılı ise: ortografik) kaidelerine yeterince uygun olarak biraraya getirilmişse uyum sağlanmış demektir. Bu kademedeki uyumsuzluğu (désaccord) anlatmak için halkımız meşhur "*Dam üstünde saksığan, vur beline kazmayı..*", "*Lâf söyledi bal kabağı, dinledi bizim asma kabağı.*" gibi ifadeleri kullanır.

32. Sentaks kademesinde uyum (rection):

Bir dilde, dili meydana getiren unsurlar, semantik kaidelerine göre bir bütün teşkil etmek üzere birleştirildiklerinde ortaya çıkan kaide veya kaidelere bağlanabilir hadiselerin dil unsurlarının birbirlerine göre sıralarını belirtenleri, yani mana unsurlarının ve mana unsurları ile dışa dönük vazife unsurlarının birbirleriyle olan münasebetlerinin tayini sentaks uyumunun konusunu teşkil eder. Dillerdeki cümle unsurlarının; isim, sıfat, zarf vb. tamlamalarını meydana getiren unsurların; çekim ekleri ve edatların sıralarını, bütün içindeki yerlerini belirten kaideler sentaks kademesindeki uyumları tayin eder. Sözgeşi, Fransızca, İngilizce, Almanca gibi dillerde bir cümlenin yüklemine sorulan durumuna koymak için fail ile fiilin sırasını değiştirmek³; Almancada bazı cümlebaşı edatları kullanıldığında çekimli fiili cümlenin sonuna getirmek⁴; sorulan durumuna konulacak cümle unsurundan sonra Rusçada " –*ЛИ* ('li' oku.)", Türçede "/*mI*/" soru edatlarını kullanmak⁵; Fransızcada, sıfatları niteledikleri isimlerin kemiyet ve cinsiyetleriyle, Rusçada, Almancada ayrıca buldukları isim halleriyle uygun duruma koymak⁶; bütün dillerde çeşitli münasebetleri ifade etmek için kelime veya kelime gruplarının önüne veya sonuna işlek ekler veya edatlar eklemek sentaks kademesindeki uyumlara örnek olarak gösterilebilir.

33. Morfoloji kademesinde uyum (accord):

Bir dilde, dili meydana getiren unsurlar sentaks ve semantik kaidelerine göre bir bütün teşkil etmek üzere birleştirildiklerinde ortaya çıkan kaide ve kaidelere bağlanabilir hadiselerin dil unsurlarının yapıyla ilgili olanları, yani mana unsurları ile içe dönük vazife unsurlarının birbirleriyle olan münasebetleri morfolojik uyumun konusunu teşkil eder. Sözgeşi, bütün dillerde işlek yapım eklerinin birbirleri üzerine gelmekte takibettikleri sıra; Fransızcada, Almancada, Rusçada, Farsçada bazı yapım eklerinin öne⁷, bazılarının sona⁸ getirilme mecburiyetleri; Arapçada kelime türetmek için öne ve sona getirilen eklerden başka kelime kökünün temel sesleri arasına kaidelere bağlı olarak değişebilir vazife unsuru sesleri sokmak⁹; Türçede yalnız soneklerin bulunması ve bazı

eklerin yalnız isim cinsinden, bazılarının ise yalnız fiil cinsinden kelimelere getirilmesi ¹⁰ vs. morfoloji kademesinde gerçekleştirilen uyumlardır.

34. Fonetik kademesinde uyum (harmonie):

Bir dilde, dili meydana getiren unsurlar morfoloji, sentaks ve semantik kaidelerine göre bir bütün teşkil etmek üzere birleştirildiklerinde kaide veya kaidelere bağlanabilir sesle ilgili hadiseler ortaya çıkarsa bu dilde fonetik kademesinde uyumların varlığı sözkonusudur. Sözgelışı, Rusçada, isim çekimlerinde çekime giren isimlerin çekim tabanlarının son seslerinin sert, yumuşak veya hışırtılı ünsüz, veya ünlü ve hususiyetle "И 'i'" ünlüsü olmasına göre getirilecek eklerde görülen ses ve şekil değişiklikleri ¹¹, yine çekim tabanı dudak ünsüzleriyle (П = p, Б = b, Ф = f, В = v, М = m) sonuçlanan fiillerin çekime girdiklerinde t.l.ş. geniş zaman ekinin "-ЛЮ ('-lyu' oku)" şeklini alması ¹²; Fransızcada, ünlüyle başlayan kelimelerin önünde bazı harfitarif ve zamirlerin son sesleri olan ünlülerini düşürmeleri ¹³; Arapçada, harfitarif "أل ('al' oku)" 'in ünsüzünü hurufuşemsiye denilen ünsüzlerin (ت = t, ث = s, د = d, ذ = z, ر = r, ز = z, س = s, ش = ş, ص = ş, ض = z, ط = t, ظ = z, ل = l, ن = n) önünde bu ünsüzlerle benzeştirmesi ¹⁴ ; Türkçede ünlüyle sonuçlanan kelimelere eklerin ünsüzlerle başlayan başkaseslilerinin (allophone) getirilmesi ¹⁵, veya eklerin bazı seslerini eklendikleri kelimelerin bazı seslerine göre, kelimelerin bazı seslerini üzerlerine aldıkları eklerin bazı seslerine göre değiştirmeleri veya düşürmeleri ¹⁶ kaidelere bağlanabildikleri ölçüde fonetik kademe gerçekleştirilen uyumlara örnek olarak gösterilebilir.

35. Ortografi kademesinde uyum (orthographie):

Bu kademe uyum yazı dilleri için sözkonusudur ve dilin imlâ kaideleri tarafından tayin edilir. Sözgelışı, Fransızcada, kelime sonlarında bazı harf veya harf gruplarının okunmadığı halde morfoloji kademesindeki uyuma göre yazıda gösterilmesi ¹⁷; Arapçada, "أل ('al' oku)" harfitarifinin fonetik kademesindeki uyuma göre ünsüzünün kaideli benzeşmeler geçirmesine rağmen imlâda bu benzeşmelerin gösterilmemesi ¹⁸; Arap harfli imlâımızda "در + = ('dir / +dir / +dur / +dür / +tir / +tir / +tur / +tür' oku)" ekinin ve benzerlerinin fonetik kademesinde gerçekleştirilen uyuma göre ünsüzünün t / d ve ünlüsünün ı / i / u / ü olarak okunmasına rağmen yazıda bu durumun gösterilmemesi ¹⁹; birçok dillerde bazı dil unsurlarının bitişik, bazılarının ayrık yazılması mecburiyeti ortografi kademesindeki uyumlara örnek olarak verilebilir.

4. Standart Türkiye Türkçesinde uyumlar:

Bir dilin incelenmesi sırasında dilbilgisinin değişik kademelerinde karşılaştırılması muhtemel uyum çeşitlerini mümkün olduğu ölçüde tasnif edip örnekleriyle açıklamaya çalıştım. Şimdi de konunun esasını teşkil eden Standart Türkiye Türkçesindeki uyumları -esasen bilinen şeyler olmaları sebebiyle teferruata kaçmadan- yukarıda yapmış olduğum tasnife göre ele alıyorum.

41. Semantik kademesinde:

Daha önce de belirttiğim üzere, bu kademedeki uyum mantık kanunlarına ve diğer kademelerdeki uyumların yeterince sağlanmış olmasına bağlıdır. Bu makalede dilin şekil tarafını ele almış olduğum için Türkçenin semantik kademesinde ele alınması gereken uyum kaidelerinden sadece şekille ilgili olanları üzerinde durmaya çalışacağım.

Yapısında müstakil kelime kök ve kökenleri ve bunlara getirilen sonekleri bulundurmasıyla bitişken (iltisâkî / agglutinante), eklerin bitişmesi sırasında meydana gelen benzeşme, ses türemesi ve düşmesi gibi fonetik kaynaşmayı sağlayan hadiselerle yer vermesiyle de çokbireşimli (polysynthétique) hususiyetler gösteren Türkçede,

411. Mana unsurları: 1) İsim cinsinden, 2) Fiil cinsinden olmak üzere iki grup altında toplanırlar ve her mana unsurunun (kelime kök, köken veya gövdesi) bir vazife unsuruna (ek veya edat) ihtiyacı olmadan mutlaka bir manası vardır²⁰.

4111. İsim kök veya gövdeleri isimlerin yalın (nominatif) hallerini;

ev+ , kalem+ , doğru+ , sarı+ , iki+ , vs.

4112. Fiil kök veya gövdeleri fiillerin emir t.2.ş.'larını;

gel- , oku- , başla- , sev- , vs.

hatırlatır.

412. Vazife unsurları: 1) İsimlere getirilenler, 2) Fiillere getirilenler olmak üzere iki grup altında toplanır ve her vazife unsuru (ek veya edat) bir kullanılıştaki birden fazla vazife yüklenemez, yani tek mana değişikliği veya mana münasebeti kurar²¹.

42. Sentaks kademesinde:

Çekimli bir dil olması ve değişik mana inceliklerini ifade edebilmek için -hususiyetle konuşma dilinde ve şiirde- cümle unsurlarının yerlerini değiştirebilmek esnekliğini göstermesiyle Türkçenin mühim uyumları daha çok sentaks kademesinde toplanmıştır. Bu uyumları:

1) Dışa dönük vazife unsurlarının birbirlerine ve mana unsurlarına göre sıralarıyla,

2) Mana unsurlarının birbirlerine göre sıralarıyla ilgili olanlar diye iki grup halinde toplamak mümkündür.

421. Dışa dönük vazife unsurlarının birbirlerine ve mana unsurlarına göre sıralarıyla ilgili uyumları:

Türkçede dil unsurları, erkeklik-dişilik-cinssizlik; canlılık-cansızlık; müşahhaslık-mücerretlik; sınırlılık-sınırsızlık gibi kavramla ilgili ayırımlara tabi tutulmamışlardır²². Dolayısıyla Türkçenin sentaksinde ve morfolojisinde bu tür ayırımlara dayanır uyumlara da yer verilmemiştir. Buna mukabil vazife unsurları kesin bir şekilde:

1) İsim cinsinden mana unsurlarıyla gelenler,

2) Fiil cinsinden mana unsurlarıyla gelenler

olmak üzere iki grup altında toplanmışlardır. Bu ayırım Türkçenin sentaksinde ve morfolojisinde göz önünde bulundurulması gereken uyumlarda ilk adımı teşkil eder.

4211. Dışa dönük vazife unsurlarının birbirlerine göre sırası:

42111. İsim cinsinden mana unsurlarıyla gelenler:

İsim kök ve gövdelerine getirilen dışa dönük vazife unsurlarının sırası şöyledir:

(İSİM)+(Kemiyet eki)+(iyelik eki)+(hal eki)* (edat)

köy	+ler	/+imiz	+ e	* kadar	yol yaptı.	düzeltilt.: /+i+m+i+z
iş	+ler	/+in	+ i	* ø	bitirdim.	/+i+n+ø
el	+ler	/+iniz	+ ø	* ø	çok güzel.	/+i+n+i+z
iş	+ler	/+ ø	+ ø	* ø	yolunda.	/+i+m+ø
yol	+ ø	/+ ø	+ ø	* ø	uzun.	
dil	+ ø	/+ ø	+ e	* ø	kolay.	
diş	+ ø	/+im	+ ø	* ø	kırıldı.	
iş	+ ø	/+ ø	+ ø	* için	geldim.	

Zamirlere getirilen dışa dönük vazife unsurlarının sırası şöyledir:
(ZAMİR) + (kemiyet eki) + (hal eki) * (edat)

o	+nlar	/+a	* göre	çok iyi	düzeltil.: /+n+lar
bu	+nlar	/+ı	* ø	al.	
şu	+nlar	/+ø	* ø	bizim.	
biz	+(ler)	/+ø	* ø	ne güne duruyoruz. 23.	
siz	+ ø	/+ı	* ø	gördüm.	
ben	+ ø	/+den	* başka	herkes.	
sen	+ ø	/+ø	* de	gel.	

42112. Fiil cinsinden mana unsurlarıyla gelenler:

Fiil kök ve gövdelerine getirilen dışa dönük vazife unsurlarının sırası şöyledir:

{ FİİL } + { dönüşüm } + { taban } + { isimleştirici } + { ek- } + { kip } + { şahıs }
{ Kök vy.göv. } { eki } { eki } { ek } { fiil } { eki } { eki }

selamla-	- ş -	- ma -	/ - mış	/+ø-	- ø+	+ız
dur-	- dur -	- ma -	/- malı	/+ø-	- ø+	+ø. düzelt.: /-ma+ıı
oku-	- t -	- ma -	/- ø	/+ø-	- ø+	+ø.
gez-	- in -	- ø -	/- ø	/+ø-	- ø+	+ø.
gel-	- ø -	- ø -	/- ø	/+ø-	- ø+	+ø
ver-	- işdir -	- ø -	/- d+ı	/+ø-	- ø+	+ø.
al-	- ø -	- ø -	/- ır	/+ø-	- mış+	+sın.
git-	- ø -	- ø -	/- ecek	/+ø-	- d+	+ı+n.

(FİİL) + (dönüşüm eki) + (taban eki) + (zarf-fiil eki)

dur-	- dur-	- ø -	/ - arak
vur-	- ø -	- ma-	/ - yıp

Dikkat: Mana unsurlarından sıfatlar, kemiyet, mülkiyet ve hal bakımından belirttikleri isme; zarflar da, belirttikleri sıfata -dolayısıyla isme-, zarfa -dolayısıyla fiile- veya şahıs bakımından belirttikleri fiile tâbidirler; bu durumlarıyla çekilmezler:

çok iyi kalem +ler /+ı+n+ız +ø * ø var mı?

gelecek kitap +lar /+ı+m+ız +ın * ø fiyatı çok arttı.

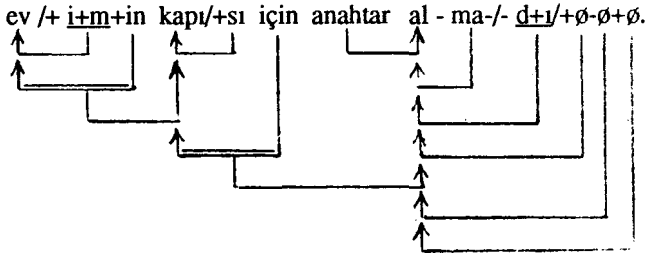
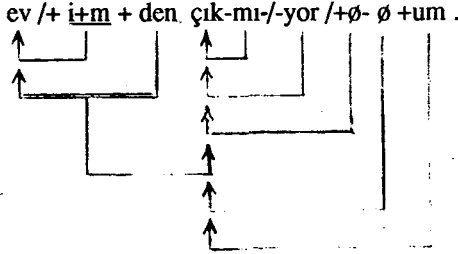
çok güzel üç kitap +ø /+ı+m +ı * ø yitirdim.

çok güzel çalış- -ø- /-miş /+ø- -ø +sın.

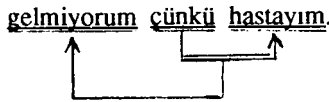
pek iyi çalış- -ø- /-ip dersini öğren- -ø- /-d+i /+y- -d +i+n.

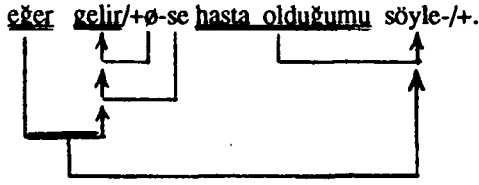
4212. Dışa dönük vazife unsurlarının mana unsurlarına göre sırası:

Vazife unsurları mana unsurlarıyla kullanıldıklarında, belirten durumunda olan vazife unsurları, belirtilen durumunda olan mana unsurlarından sonra gelir:

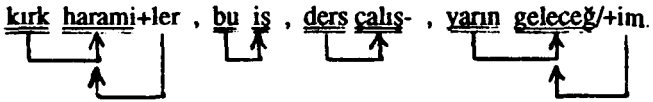
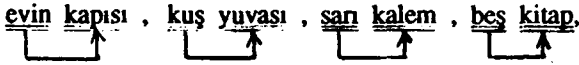
Dikkat: Türkçede prensip olarak kelimelerin önüne gelen ek ve edat yoktur. *eğer, şayet, çünkü, zira, sanki, meğer, meğer ki, madem ki* gibi öne gelen edatlar ya diğer dillerden olduğu gibi alınmış, yahut tercüme yoluyla aktarılmıştır. Belirten durumunda olan bu vazife unsurları belirtilen durumunda olan mana unsurlarından önce gelir:

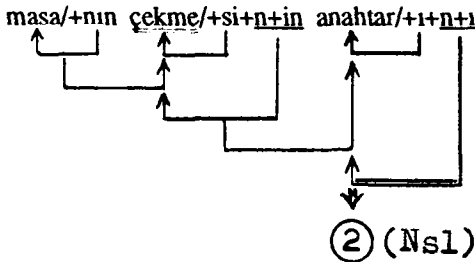
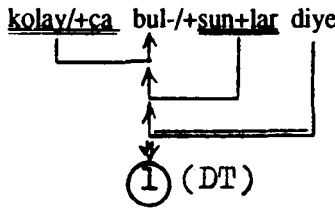
422. Mana unsurlarının birbirlerine göre sıralarıyla ilgili uyumlar:

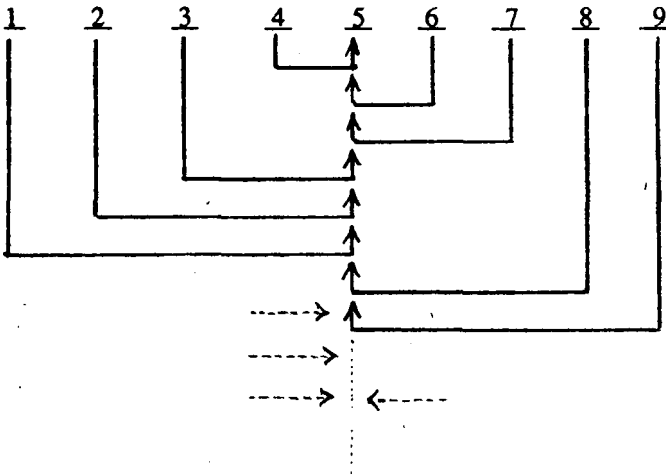
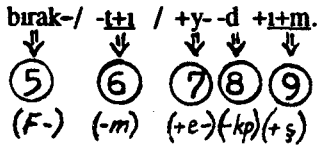
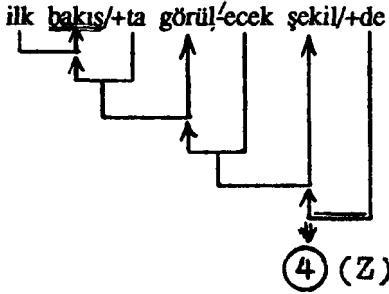
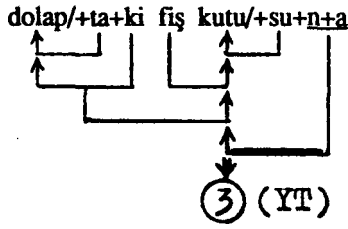
Mana unsurları kendi aralarında belirten unsur belirtilenden önce gelecek şekilde sıralanır:

4221. Kelime grupları:

Dışa dönük vazife unsurlarından hal çekimi ekleri ve edatlar kendilerinden önce gelen kelime veya kelime gruplarının kendilerinden sonra gelenlerle münasebetlerini kurar:

42211. İsim tamlamaları:

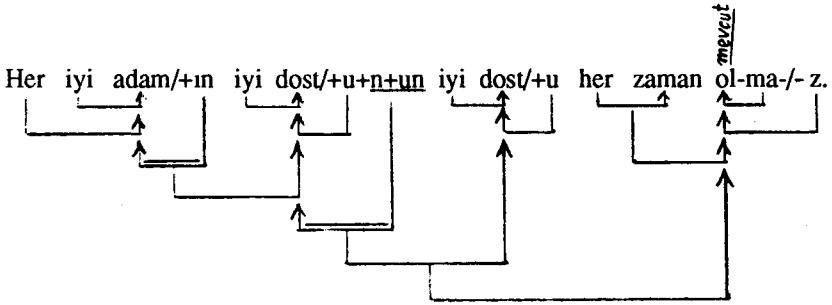
422111. İsim-İsim tamlaması:

İsim tamlamalarında tamlayanla tamlananın sırası şöyledir:

Belirtili isim tamlamasında:

(sıfatlarıyla birlikte tamlayan isim) + (sıfatlarıyla birlikte tamlanan

isim)

Dikkat: Belirtili isim tamlamalarında, (ilgi hali eki almış) belirten unsur cümle içerisinde -diğer kelime gruplarının içine girmek şartıyla- lüzumu halinde (iyelik eki almış) belirttiği unsurdan ayrı bulunabilir veya belirttiği unsurla sıra değiştirilebilir:

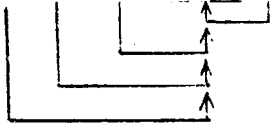
kalemin bu sabah büsbütün kırıldı ucu.

bu sabah ucu büsbütün kırıldı kalemin.

Belirtisiz isim tamlamasında:

(sıfatlarla birlikte tamlayan isim) + (tamlanan isim)

iyi bir kitap açacağı/+ı al-/-d+ı/+m.

Dikkat: Belirtisiz isim tamlamalarında belirtenle belirtilen arasında hiçbir unsur giremez. Tamlayandan önce gelen sıfat veya sıfat grubu ekseriyetle tamlanana, bazan da tamlayana aittir. Tamlanana aitse sıfat, tamlayana aitse tamlayan ayrıca vurgulanır:

seramik çiçek vazo/+su \equiv çiçek / için seramik vazo

gül-/-en bebe mağaza/+sı \equiv gül-/-en bebe / için mağaza

422112. Zamir - İsim tamlaması:

Zamir-İsim tamlamalarında tamlayanla tamlananın sırası şöyledir:

(İlgi zamiri) + (sıfatlarıyla birlikte isim)

ben/+im güzel kız/+ı+m

Dikkat: 1) İlgili hali eki almış zamirlerden (İlgi zamiri) veya özel isimlerden sonra getirilecek iyelik ekli isimlerden bu iyelik ekleri kaldırılabilir:

benim ev(/+ı+m) , Ali'+nin oda(/+sı)

2) İyelik ekleri bir zamirle ilgiliyse bu zamirin zikredilmesine lüzum yoktur. Zikredilmesi iyelikte ısrar ve kuvvetlendirme sağlar:

(benim) ev/+ı+m, (onun) oda/+sı

42212. Sıfat tamlamaları:

422121. Sıfat-İsim tamlaması:

Sıfat tamlamalarında tamlayanla tamlananın sırası şöyledir:

(işaret sıfatı) + (sayı sıfatı) + (vasıflandırma sıfatı) + (İSİM)

ben/+im bu iki güzel kitab/+ı+m çok eski-/-d+i.

(zarf) + (vasıflandırma sıfatı) + (sayı sıfatı) + (İSİM)

çok güzel iki kitab/+ı+m kayb+ol-/-d+u.

(belirsizlik sıfatı) + (vasıflandırma sıfatı) + (İSİM)

bir*çok güzel kitab/+ı+m kayb+ol-/-d+u.

Dikkat: Sıfatlar niteledikleri isimlerin yerini tutmadıkça, yani isimleşmedikçe (zamirleşmedikçe) çekilmezler:

o iki çiçeği kopardım. \equiv o ikisini kopardım.

onu çalışkan çocuklara verdim. \equiv onu çalışkanlara verdim.

42122. Unvan grubu, ve Ad ve Soyadı grubu:

Bu grupların herhangi bir sıfat tamlamasından farkı yoktur. Ancak yabancı kaynaklı kuruluş olduğu için ad ile soyadının birlikte kullanılması halinde -ters bir durum ortaya çıkar- belirten unsur belirti lenden sonra gelir:

Ali Bey , Hüseyin Ağa , Emin Efendi , İsmet Paşa ;

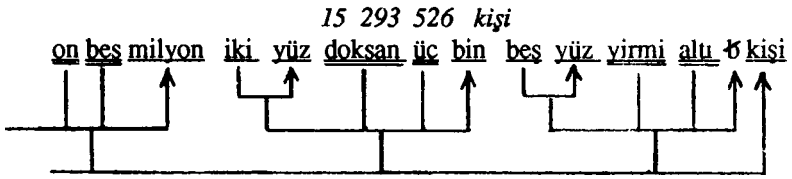
Ahmed Hamdi Tanpınar , Ahmet Caferoğlu

422123. Sayı grubu ve kemiyet uyumu:

4221231. Sayı grubu:

Sayı sistemi onludur. Yani ilk basamakta sıfırdan dokuza kadar her sayı-

nın, ikinci basamakta her onluğun ayrı bir adı vardır. Üçüncü basamak -bir sayısı hariç- birinci basamakla kendi adının yaptığı; dördüncü basamak -yine bir sayısı hariç- kendinden önce gelen basamaklarla, geliş sıralarına göre kendi adının yaptığı sıfat tamlamalarıyla ifade edilir. Daha yukarı basamaklar da aynı usulle adlandırılır. Bir sayıyı ifade etmek için, büyük basamaktan küçük basamağa doğru her basamaktaki grup söylenerek gidilir:

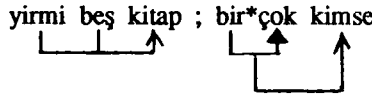

Aritmetik olarak ifade edersek:

$$[(10+5) * 1000000 + (2*100+90+3)*1000 + (5*100+20+6) * 1] \text{ kişi}$$

4221232. Kemiyet uyumu:

Miktar belirten mana unsurlarının (sayı sıfatları ve belirsizlik sıfatlarından bazıları) belirttikleri dil unsurları ayrıca herhangi bir kemiyet uyumu belirtisi gerektirmezler:

Dikkat: Sayı grubunda belirtilene getirilen çokluk eki belli bir grubun sözkonusu olduğuna işaret eder:

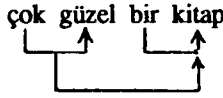
42213. Zarf tamlamaları:

Zarf tamlamalarında tamlayanla tamlananın sırası şöyledir:

422131. Zarf-sıfat tamlaması:

(azlık-çokluk zarfı) + (vasıflandırma sıfatı) + (İSİM)

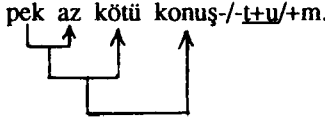
çok güzel bir kitap

422132. Zarf-Zarf ve Zarf-Fiil tamlaması :

(azlık-çokluk zarfı)+(nasıllık-nicelik zarfı)+(FİİL)

pek az kötü konuş-/-t+u/+m.

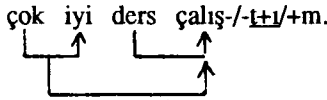

42214. Geçişli fiil grubu:

422141. Belirtisiz nesne ile:

(azlık-çokluk zarfı)+(nasıllık-nicelik zarfı)+(belirtisiz nesne)+(FİİL)

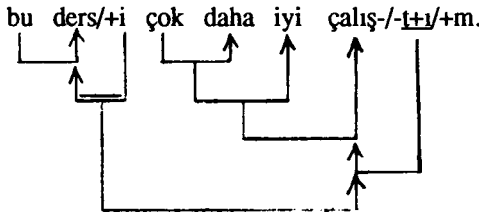
çok iyi ders çalış-/-t+ı/+m.

422142. Belirtili nesne ile:

(belirtili nesne)+(azlık-çokluk zarfı)+(nasıllık-nicelik zarfı)+(FİİL)

bu ders/+i çok daha iyi çalış-/-t+ı/+m.

42215. Kelime gruplarıyla ilgili diğer hususlar:

422151. Tekrarlar:

İsimler, fiiler, niteleme sıfatları ve zarflar gerektiğinde tekrarlanır, bir eş veya yakın veya zıt anlamısıyla birlikte kullanılır. Böylece manaları kuvvetlendirilmiş olur:

çocuk * çocuk olma!

konuşuyor * konuşuyor; ortada anlatıldığı birşey yok.

çok * çok çalışıyor.

güzel * güzel konuşuyorduk

iyi * kötü anlaştık.

Dikkat: Niteleme sıfatları bu usulle kuvvetlendirildiklerinde niteledikleri isimler çokluk eki alır. Bu kullanılış birden fazla sayıdaki şeyler içindir:

sarı * sarı çiçekler

kırık * dökük masalar

2) Niteleme sıfatları tekrarlar değil de eş veya yakın anlamlılarıyla kullanıldıklarında tek bir şeyi de işaret etmiş olabilirler. Bu durumda çokluk belirtisi gerekmez.

kırık * dökük bir masa

422152. Tekrarından kaçınılan unsurlar:

Dikkat: 1) Fillerin çekimli şekilleri bir zamirle ilgiliyse bu zamirin zikredilmesine lüzum yoktur. Zikredilmesi özne üzerinde ısrar ve kuvvetlendirme sağlar:

geliyoruz = geliyoruz, başkaları da gelebilir.

biz geliyoruz = geliyoruz; diğerleri gelmiyor.

2) Soru edatı /mi / ayrıca bir soru kelimesini gerektirmez. Üzerine geldiği kelimeyi sorulan duruma koyar:

çocuklar bugün evde oynuyor mu?

çocuklar bugün evde mi oynuyor?

çocuklar bugün mi evde oynuyor?

çocuklar mi bugün evde oynuyor?

3) Soru kelimelerinden sonra ayrıca cümlelerin herhangi bir unsuru soru ifade edecek bir şekilde konmaz; ve soru kelimeleri bir zamir, bir sıfat, bir zarf gibi kullanılır:

kim geliyor?

nasıl kitap?

nasıl çalışıyor?

ne satıyor?

4) Bağlama edatı ve kullanıldığında isimlere ve isimleşmiş fiillere getirilen çekim ekleri ve edatları grubun sonuna getirilerek iktifa edilebilir:

kapı/(sındakilerden) ve pencere/sindekilerden
okuyor/(sundur belki) ve yazıyor/sundur belki.

4222. Cümle:

Türkçede yapı itibariyle tek tip cümle vardır. Bu cümle isim cümlesidir. Hareket bildiren cümlelerin yüklemeleri de önce fiilden yapılmış bir isim şekline konur. Sonra bu ismin ek-fiille oluşturduğu yüklem fiilinin kipleri üzerine ya bildirme ekleri, ya da iyelik ekleri getirilerek hüküm şahsa bağlanmış olur ²⁴.

kız güzel/+ \emptyset - \emptyset + \emptyset /+ \emptyset	güzel/+ \emptyset - \emptyset +sınız
kız çalışmış/+ \emptyset - \emptyset + \emptyset /+ \emptyset	çalışmış/+ \emptyset - \emptyset +sınız
kız çalışacak/+ \emptyset - \emptyset + \emptyset /+ \emptyset	çalışacak/+ \emptyset - \emptyset +sınız
köy ev/+ <u>i</u> + \emptyset	ev/+ <u>i</u> + <u>m</u>
köy yan-/ <u>d</u> + <u>i</u> /+ \emptyset - \emptyset + \emptyset /+ \emptyset	yan-/ <u>d</u> + <u>i</u> /+ \emptyset - \emptyset + <u>m</u> /+ \emptyset

Türkçe şekil itibariyle birleşik cümleyi tanımaz ²⁵. Yükleme göre diğer cümle unsurları, ister oluş, ister hareket bildirsinsinler, isim sıfat ve zarf tamlamaları şeklinde bulunurlar:

* dün gördüğünüz çocuk, gece geç yattığından bu sabah erken kalkıp da okula gelemedi.

4221. Cümle unsurlarının sırası:

Yüklem yeri cümlelerin sonudur. Cümle unsurlarının sırası değiştirici bir sebep yoksa şu şekildedir:

(Özne)+(Zaman Tüm.)+(Yer Tüm.)+(Diğer Tüm.)+(Belirtili Nesne)+(Yüklem Fiili)+(Kip)+(Şahıs)

Havalar	bu yaz	Erzurum'da	\emptyset	\emptyset	güzel	/+ \emptyset - \emptyset + \emptyset .
Ali	dün	bahçede		çiçekleri	suladı	/+ \emptyset - \emptyset + \emptyset .
\emptyset	yine	\emptyset	\emptyset	\emptyset	dersini çalışmamış	/+ \emptyset - \emptyset +sın.
\emptyset	bugün	eve	\emptyset	\emptyset	\emptyset	gitmeye /+ \emptyset - \emptyset +lim.
\emptyset	\emptyset		\emptyset	\emptyset	\emptyset	koş- \emptyset /+ \emptyset - \emptyset + \emptyset .
Kim	ne zaman	nerede	niçin	neyi	söylemiş	/+ \emptyset -d+i.

4222. Cümle unsurlarının sırasındaki değişiklikler (permutation):

Cümle unsurları yükleme ne kadar yakın olurlarsa cümle içerisindeki

ehemmiyetleri o nisbette artar. Ehemmiyet verilmek istenen yüklemnin kendisiyse duruma göre cümlenin başına veya diğer cümle unsurlarının arasına alınabilir:

1) Ali bıçağını çekti.
2° 1°

2) Bıçağını Ali çekti.
2° 1°

3) Ali çekti bıçağını
1° 2°

4) Bıçağını çekti Ali.
1° 2°

5) Çekti bıçağını Ali.
1° 2°

6) Çekti Ali bıçağını.
1° 2°

Dikkat: 1) 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı cümleler -ki bunlara devrik cümle adı verilmektedir- daha çok konuşma diline aittirler. Bunlara benzer cümleler hissi oldukları için yazılı ifadede itibar görmezler.

2) 3. şahıslar için çokluk belirtisini özne almışsa yüklemnin -cümle içerisindeki yeri özneden nisbeten uzak da olsa- ayrıca alma mecburiyeti yoktur. Aldığı takdirde özne üzerinde ısrar edilmiş olur:

çocuklar geldi. / çocuklar geldiler.

43. Morfoloji kademesinde:

Türkçenin morfoloji kademesindeki uyumlarını maddeler halinde şu şekil de toplabiliriz:

431. İsim kök veya gövdelerine yeni isimler veya fiiller yapmak üzere getirilen ekler fiil kök veya gövdelerine getirilemez²⁶.

432. Fiil kök veya gövdelerine yeni isimler veya fiiller yapmak üzere getirilen ekler isim kök veya gövdelerine getirilemez²⁷.

433. Yeni kelimeler türetmek için yapım ekleri daima sona getirilir ve her ek kendinden önceki kelime kök veya gövdesinin manasiyle kendi vazifesinin müşterek neticesine uygun manada yeni kelimeler yapar.

434. Yapım ekleri çekim eklerinden sonra gelemez. Ancak çekim ekleri bir kuruluşta yapım eki fonksiyonu kazanmışsa, bu durumda zaten grubunu terketmiş olur ve üzerine yapım eki alabilir;

göz/+de+lik

435. Tek bir kavram işaret eden birleşik kelimeler, ya bir sıfat tamlaması ya da bir belirtisiz isim tamlamasıdır. Ayrıca yakın anlamlı iki isim yanyana getirilerek ikisinin teşkil ettiği grubun adı olabilir. Bazan bir cümle veya cümle parçasının da tek kavram işaret etmek üzere birleşik kelime hüviyetini kazanmış olduğu görülür:

deli_kanlı, hanım_eli, ana*baba, eş*dost, karı*koca,
ay*yıldız, kül_bastı, imam_bayıldı.

436. Sıfatların ve zarfların ilk hecelerinin ünlüsünden sonra belli fonetik uyumlara bağlı olarak *m, p, r, s* ünsüzlerinden biri getirilerek elde edilen hece sözkonusu sıfat veya zarfın önüne ilave edilip anlamı kuvvetlendirilmiş sıfat veya zarflar elde edilir:

yem*yeşil yapraklar, tap*taze meyveler; saçlarım büs*bütün ağardı.

44. Fonetik kademesinde:

Türkçede mana unsurları (kelime kök, köken ve gövdeleri) kendileriyle birleştirilebilir vazife unsurlarını (işlek yapım ve çekim ekleri) aldıklarında kaidelere bağlanabilir bazı ses hadiseleri ortaya çıkar. Türkçenin fonetik kademesindeki uyumlarını tayin eden bu ses hadiselerine ait kaideler şunlardır²⁸.

441. Umumî uyum kaideleri:

4411. Umumiyetle eklerin ünlüleri eklendikleri kelimelerin son hecelerinin ünlüleri ile kalınlık incelik bakımından benzeşir:

kapı + yı, ev + i

4412. Umumiyetle dar ünlülü eklerin ünlüleri eklendikleri kelimelerin son hecelerinin ünlüleri ile ayrıca düzlük-yuvarlaklık bakımından da benzeşir:

adam + ı , ev + i , yol + u , kömür + ü

4413. Ünlüyle biten kelimelere eklerin varsa tonlu ünsüzle başlayan ayrışkileri getirilir:

kapı + dan , kapı + cı , kapı + nın , bu + nu , oku - r

Ekin tonlu ünsüzle başlayan ayrışekli yoksa bulunanı getirilir:

kapı + sız , kapı + sı , evde + ki , şöyle - ş - , yedi + şer

Ekin ünsüzle başlayan ayrışekli yoksa arada bir ' y ' ünsüzü türetilir:

kapı + ya , oku - yacak

4414. Ünsüzle biten kelimelere ünlüyle başlayan veya birden fazla sesli ünsüzle başlayan ekler getirilir:

ev + e , ev + in ; ev + ci , ev + den

Ek tek ünsüzden ibaretse arada, eklendiği kelimenin son hecesinin ünlüsüyle kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımlarından benzeşen bir dar ünlü türetilir:

al - ır , döv - üş , yut - ul - , ev + i+m , yol + u+m

4415. Birden fazla heceli ve tonsuz patlayıcı ünsüzlerle biten kelimelere ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde sözkonusu ünsüz tonlulaşır:

kitap / kitab + ı , kanat / kanad + ı , ağaç / ağac + a ,
geçit / geçid + in

Fakat, ettirgenlik eki - t - ile yapılmış fiillerde ve yeni yapılmış *yak-ıt*, *taşı-t* gibi kelimelerde bu kaideye uyulmadığı müşahade edilmektedir:

erit - ir / * erid - ir ; yakıt + ı / * yakıd + ı

Birden fazla heceli kelimelerin sonlarındaki tonsuz-patlayıcı damak ünsüzleri (k/ğ) ünlüyle başlayan eklerin önünde yalnız tonlulaşmakla kalmaz, aynı zamanda sızıcılaşır da:

korkak / korkağ + ı , güzellik / güzelliğ + e
aldık / aldığ + i+m

Fakat, fiil kök veya gövdelerinin sonundaki *k* ünsüzü bu kaideye bağlı değildir:

göz + ük - ür , ac + ık - acak , bırak - alım

4416. Tek heceli ve tonsuz-patlayıcı ünsüzlerle biten kelimelere ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde sözkonusu ünsüz bazı kelimeler için tonsuz kalır, bazıları içinse tonlulaşır. Tonsuzluğunu muhafaza etmek yaygın olmakla beraber, hangi kelime için tonsuz kaldığını, hangi kelime için tonlulaştığını - sebep çok kere etimolojik olduğundan - ayrıca öğrenmek gerekir:

at + ı , küp + ün , saç + i+m , türk + e , yet - iş -

fakat:

tat / tad + ı , kap / kab + a , kalp / kalb + i+m
çok / çoğ + u

Dikkat: Bu kelimelerden alınma olanların alındıkları dildeki imlâ veya söylenişleri tereddüdü gidermekte bir dereceye kadar yardımcı olabilir.

4417. Ünsüzle biten kelimelere ünsüzle başlayan ekler getirildiğinde kelimenin sones ünsüzü tonluluk-tonsuzluk bakımından ekin ünsüzünü patlayıcıysa kendisine benzetir, sızıcıysa kendisi ona benzer:

kitap /+ ta , defter /+ de ; ağaç /+ tan , yol /+ dan ; süt + çü
tuz + cu ; iç - ki , il - gi
göz + süz (okunuşu: gössüz) , bez + se (ok. besse) ,
garaj + sı (ok.: garaşsı)

4418. Geniş ünlüyle biten kelimelere asli veya türeme *y* ünsüzüyle başlayan geniş ünlülük ekler getirildiğinde, kelimenin sones ünlüsü daralır ve düzlük-yuvarlaklık bakımından benzeşir:

gözle- / gözlü -/- yor , de- / di -/- yor , başla - / başlı -/- yor
olma- / olmu -/- yor ; gelme- / gelmi -/- yen , olma- / olmu
-/-yalı , ye- / yi -/- yelim , baba / babı /+ ya , bura / burı /+
ya.

Dikkat: İmlada yalnız '-yor' ekinden önceki daralma ve düzleşip-yuvarlaklaşma gösterilir.

4419. Son hecede düşebilir -dar ünlü- bulunduran kelimelere ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde sözkonusu ünlü düşer:

alın / aln + ı+m , burun / burn + u+n+uz , akıl / akl /+ a ,
vakit / vakt /+ i

442. Hususî uyum kaideleri:

Türkçede bazı ekler yukarıda verdiğimiz umumî -yani eklerin çoğunluğunun uyduğu- kaidelere az veya çok bağlı değildir. Bunlar daha çok üzerlerine geldikleri kelimelerin son hecelerinin ünlüleriyle kalınlık-incelik benzeşmesinden kaçan veya ünsüzlerini umumî kaidelere göre bu kelimelerin son ses ünsüzleriyle benzeştirmeyen eklerdir:

başla- / başlı-/yor, gel- / gel-/iyor ; yolda / yol/+da+ki ;
alır / alır /+- ken , hasta / hasta /+y-ken ; yeşil / yeşil +
imtrak, acı / acı + mrak

Örneklerinde görülen eklerin uydukları uyum kaideleri hususi uyum kaideleridir.

45. Ortografi kademesinde:

Türkiye Türkçesi standart yazı dilinin imlâsı henüz bazı bakımlardan tam oturmuş olmamasına rağmen ortografi kademesinde de bazı uyumlar teşekkül etmiştir. Bu kaideler, zaman zaman neşredilen imlâ kılavuzlarının, sözlüklerin, dilbilgisi kitaplarının birçoğunda verilmişlerdir. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğim:

451. Türkçede kelimelerin bütün sesleri yazılır ve okunur; yazılıp okunmayan, okunup yazılmayan harf yoktur.

452. Ek olduğu kabul edilmiş vazife unsurları mana unsurlarıyla bitişik, edat olduğu kabul edilmiş olanlar ayrı yazılır.

453. Cümleler, özel isimler vb. büyük harfle başlatılır vs.

5. Sonuç:

Bundan böyle, Türkçenin yeniden hazırlanacak dilbilgisi kitaplarında dilin tatbikatının esaslarını teşkil eden uyumlar, nazariyatını teşkil eden etimolojiye dayanır diğer hususlardan kesinlikle ayrılmalıdır. Bilhassa Türkçenin sesbilgisiyle ilgili çalışmalarda kelime kök, köken ve gövdeleriyle işlek eklerin ses münasebetleri, etimoloji bakımından birkaç dil unsurundan meydana gelmiş olsalar bile kullanışta tek bir dil unsuru kabul edilen kelime veya eklerin içerisindeki çeşitli ses hadiselerinden ayrı tutulmalıdır. Kanaatimce:

inan- , elma, kardeş, hani, kabuk, çamur, armut

gibi kelimeler ünlü uyumuna girmeyen,

baba, araba, keçi, kuru

gibi kelimeler ünlü uyumuna giren kelimeler değil, içlerinde aykırı veya aykırılaştırmış ve benzer veya benzeşmiş ünlüleri bulunduran kelimelerdir.

Bunları, ünsüzleri bakımından da bunlar gibi olanları hazırlayan sebepler vardır. Araştırılmakla ortaya çıkarılır ve açıklanır. Ama uyumlar açıklamaya ihtiyaç duyulmaksızın tatbik edilir.

6. Notlar :

1 Dünyanın hiçbir yerinde insanlar, konuşurken veya yazarken dilin asıl gayesi olan karşılıklı anlaşma dışında herhangi bir gaye gütmediklerinde, kullandıkları dil unsurlarının menşeleri, milliyetleri ve yapıları hakkında herhangi bir peşin hükme sahip değillerdir.

Esasen, bugün için bir kelimenin bir dilden diğer bir dile geçişini tesbit etmek yazılı metinlerin ve kültür münasebetlerinin imkân verdiği ölçüde mümkündür. Ancak, bir kelimenin menşesini tesbit etmek yazılı metinlerin ortaya çıkmasından önceki tarihin karanlık devirlerine uzanacağı için ilmî olarak mümkün değildir. Kaldı ki, bugün dahi bir dil diğer bir dilden aldığı kelimeyi, alındığı dildeki gibi değil, kendi fonem sisteminde olan seslerle şekillendirmektedir. Böyle olmasaydı başlangıcı aşağı yukarı bin yıla kadar inen çok yakın bir tarihte almaya başladığımız Arapçadan gelme kelimelerde, Arapçanın üç normal (a, i, u) ve üç uzun (ā, ī, ū), ünlüsü yerine Türkiye Türkçesi aydın konuşmasının dokuz normal (a, e, ı, i, o, ö, u, ü, é) ve üç uzun (ā, ī, ū) ünlüsü geçemezdi. Bu durum gösteriyor ki, sesbilgisi bakımından bir kelimeyi ele alırken, benzer gelişmeleri görebilmek için bu kelimeyi sesleri bakımından değişik şekilleriyle, hatta alınma bir kelime olduğu biliniyorsa alındığı dildeki bize kaynak teşkil edebilecek şekliyle karşılaştırabiliriz. Ancak, elde ettiğimiz bilgiyi incelenmekte olan dilin sözkonusu devresinde konuşulmasındaki ses sistemine göre değerlendirmemiz gerekir.

2 Dil üzerinde düşünürken, bu konudaki bilgilerimiz okur-yazar olduktan sonra teşekkül etmeye başladığı için midir, çok kere dilin yazılı şekli bizi aldatır. Halbuki konuşulan dilde, sadece konuşmasını bilen kimse için, ne kelime kökü veya gövdesi, ne ek, ne edat, hatta bazan ne de cümle mevcuttur. Bunlar dilbilimcilerin ve dilbilgisi uzmanlarının pratik faydalar sağlamak için dilin yazılı şeklinden hareket ederek uydurdukları terimlerdir. Dili, dilbilgisi uzmanı olmaksızın konuşan kimseye gelince, bu sadece hangi unsurun hangi manaya geldiğini, hangi unsurun hangi vazifeyi yaptığını şuurdu bir şekilde sezer ve bunları dilin uyum kaidelerine göre otomatik olarak birleştirip aklından geçeni ifade eder.

Şöyle bir metin parçası alalım:

(-Hey!) yarın al-acağ/+ım. Ayhan'/+a anla-t-/+. (Oldu mu!?)

Burada altı çizili kısımda, yazılı dil bakımından ikişer kelimedenden yapılmış iki cümle ve cümlelerin herbirinde de ikişer işlek ek mevcuttur. Şekil bakımından bunlardan ve bunları yapan yazı işaretlerinden başka birşey görülmez.

Bu metin parçasını konuşurken:

/ ya / rı / na / la / ca / ğı / may / ha / naan / lat /

şeklinde seslendirdiğimiz malumdur. Görülüyor ki, konuşan ve dinleyen kimse için kelimeler, ekler, hatta cümleler, yazıda olduğu gibi kesin gramer çizgileriyle birbirlerinden ayrılmış değil, bir fikri ifade etmek gayesiyle mümkün olduğu kadar sesce kaynaşmışlardır. Üstelik, karşılıklı anlaşmanın sağlanmasına rağmen, bu fikrin bütünü de yazıda -hatta sizin transkripsiyonumuzda- işaretle ve sözde sesle belirtilmemiştir. Bütünün anlatmak istediği şey belki şu olabilirdi:

"(- Ayhan'ın valizini hala almadın mı?)

(- Valizini merak etmesin. Onu terminalden) yarın alacağım. (Bugün gördüğün gibi çok meşgulüm. Durumu) Ayhan'a anlat."

Hele Standart Türkiye Türkçesinde ek ile edat ayırımı sadece bir imlâ hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekin de edatın da tek başlarına manaları yoktur. Yapım ekleri için belki denilecek birşey yok. Fakat, çekim ekleriyle edatları üzerlerine getirdikleri kelimelerle ses münasebetleri kurmalarına veya kurmamalarına göre ve yazıda bitişik veya ayrı yazılmalarına göre ayıracak olursak, benzeşme yoluyla ses münasebetleri kuran ve ayrı yazılan soru edatı (?) *mi / mi / mu / mü* ; teşvik ünlemi *a / e* ve katma ve belirtme edatı (?) *da / de* diğer ekler kadar ses münasebeti kurmayan ve yazıda bitişik yazılan şimdiki zaman kip eki (?) - *yor* ve yakın benzerlik ifade eden sıfat yapım eki (?) + *ıtrak* ne olmalıdır?

Bundan böyle, dile bir okur-yazar olarak bakmaktan elden geldiğince kaçınmak; ve kelime; kelime kökü, kökü, gövdesi; ek; edat gibi dilbilgisi uzmanına hitabeden terimleri sadece geleneği bozmamak ve pratik kolaylık sağlamak için kullanmak yerinde olur.

3 Fr. "Vous allez souvent au théâtre." / "Allez-vous souvent au théâtre?"

İng. "You go often to London." / "Do you often go to London?"

Alm. "Sie kennen die Stadt gut." / "Kennen Sie die Stadt gut?"

4 Alm. "Der Herr ist zufrieden." / "Darf ich fragen, ob der Herr zufrieden ist?"

5 Rus. " Он у вас сегодня. " = Trç. "Bugün o sizde."

" У вас-ли он сегодня? " = "O bugün sizde mi?"

" Он-ли у вас сегодня? " = "O mu bugün sizde?"

" Сегодня-ли он у вас? " = "Bugün mü o sizde?"

6 Fr. un beau livre / de beaux livres; un bel homme / de beaux hommes; une belle fille / de belles filles.

Rus. новая книга / новый завод ; inst. новой книгой / новым заводам...

Alm. das gute Kind; des guten Kindes, dem guten kinde, das gute Kind...

7 Fr. micro-, multi-, post-, pré-, trans-, ultra- ...

8 Fr. -tion, -age, -able, -iste, -logie, -phone ..

9 Arp. مكتوب ، مكتب ، كتاب ، كا تب

10 Bkz. p.421; pp. 431, 432

11 Rus. Nom. хорошая книга / последняя капля ;
Akk. хорошую книгу / последнюю каплю...

12 Rus. любить / люблю ; купить / куплю...

13 Fr. je pars / j'aime; le livre / l'homme.

14 Arp. الشَّمْسُ as-şamsu ; halbuki الْبَيْتُ al-baytu

15 Bkz. p.4413

16 Bkz. pp. 4411, 4412-4415, 4417, 4418, 4419

17 Fr. le livre / les livres : il travaille / ils travaillent.

18 Arp. الرجل ، الشمس

19 Trç. اشدر ، كتابدر ، بويوكدر ، كوزهددر

20 Fr. aimer = sevmek fiilinin çekim kökü: aim- = sev-, bu şekliyle hiçbir şey ifade etmez. Halbuki Türkçede bu kökün karşılığı olan 'sev-' aynı zamanda 'sevmek' fiilinin emir t.2.ş.'nı hatırlatır.

Arp. ع ل م ⇒ ilim ve müstaklarının çekim köküdür ve bu şekliyle birşey ifade etmez.

21 Türkçede bir kullanılıştta birden fazla vazife icra eden eklere seyrek olarak ağızlarda rastlanır. Fakat başka dillerde bu tür eklerin örnekleri kaidelere bağlanacak kadar çoktur: Rus. книга= kitap, книги= kitaplar, kelimelerinin sonlarındaki "-я " eki hem kelimenin dişi, hem teklik, hem de yalın halde olduğunu, "-и " eki ise hem kelimenin dişi, hem çokluk şeklinde hem de yalın halde olduğunu; Говорю = konuşurum /

konuşuyorum, kelimesinin sonundaki "- ıo " eki, hem geniş /şimdiki zaman hem de t.l.ş. olduğunu işaret eder.

- 22 Bilindiği gibi Fransızcada, Almancada, Ruscada ve diğer birçok Hint-Avrupa dillerinde bu tür ayrımlara yer verilmiş ve çeşitli dil unsurları arasında da bu ayrımlara uygun uyumların yapılması gerekli olmuştur.
- 23 (+ler) çokluk eki çokluk manasını pekiştirmek için 1. ş. 'a. getirildiği gibi 2. ve 3.ş.'lara da getirilir: şiz+(ler), o+(nlar) vb.
- 24 Türkçede yalnız emir kipi için ekler hususidir. Ayrıca, iyelik eklerinin kullanıldığı görülen-geçmiş-zaman ve dilek-şart kipleri için ç.l.ş. T.T.'nde farklı olarak (+k), ve istek ç. l. ş. (+lum) şeklindedir.
- 25 Çeşitli dillerin tesiriyle bugün Türkçede gerçek manada birleşik cümleler kullanılmaktadır. Bunlar her ne kadar dilin sentaks uyumuna ters düşseler de, yerinde kullanıldıklarında dile ayrı bir renk ve ifade gücü kazandırmaktan da uzak değillerdir.
- 26 Günümüzde dilin milliyetini kelimelerde arayan zihniyet, daha önce Türkçenin kazanmış olduğu birçok kelimeyi Türkçe değildir görüşüyle dilden atmaya çalışmakta ve bunların yerine yeni kelimeler türetme yoluna gitmektedir. Fakat dilin uyumlarından habersiz olan bu zihniyetteki kimseler gerek Türkçenin morfolojisinde, gerek semantiğinde birçok yanlış adımlar atmışlardır. Bu yanlış adımlar işin ciddiyetini kavrayan birçok ilim adamı tarafından incelenmiş ve dile getirilmiştir. Bir örnek olarak Prof. Fâruk Timurtaş Beyin Kubbealtı Akademi Mecmûası'ndaki bir seri yazısını gösterebiliriz. *bağ+-ım+sız, top+lu+-m, ör-gü+-t, karşı+-t, bağ+-t, il-gi+-nç* vbg.kelimeler dilde milliyetçilik uğruna dilin yapısını, morfolojik uyumunu bozmuşlardır.
- 27 Öztürkçe olduğu iddia edilen: *eğit- +sel, gör- +sel* vbg. kelimelerde bu kaideye uygun olarak yapılmadıkları gibi, uydurma olan *+sel / +sal* ekinin yeni olmasına rağmen vazifesi ve kullanılışı da karanlık kalmaktadır. Şuna inanılmalıdır ki, dilin milliyetini, saflığını kelimelerin menşei ve milliyetleri değil, onların dilin fonetiğine, morfolojisine ve sentaksine uygun olarak kullanılışları tayin eder. " *Zil çaldı mı?* " yerine " *Çal zildi mi?* " demek ne kadar Türkçeyse " *Site Dadaş* ", " *Otel Mevlâna* ", " *Restoran Bekir* " demek de okadar Türkçedir. Halbuki Türkçenin sentaks

uyumlarına göre bunların yapılarındaki *Site* , *Otel* , *Restoran* kelimeleri yabancı kaynaklı olsalar bile " *Dadaş Sitesi* " , " *Mevlânâ Oteli* " , " *Bekir'in Restorani* " şekillerinde kurulsalardı, bunlar Türkçe olurlardı.

Bazı hatalı kuruluşlara ise bugün alışmış durumdayız. Bunlardan birisi daha öncede belirttiğimiz ad ve soyadı ilişkisidir (bk. 42122). Diğer bir hatalı kuruluş ise **gün, ay, yıl** sırası üzerine kurulmuş tarihlendirme. Doğrusu **yıl, ay, gün** sırası olmalıydı.

28 Ayrıca karşılaşan müstakil kelimelerin son ve ilk sesleri arasında da kaidelere bağlanır benzeşmeler görülmekle birlikte, Standart Türkiye Türkçesinin yazı diline intikal etmedikleri için burada ayrıca bunlara temas etmedim.

7. **Bibliyografya :**

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962

MARTINET, André, *Eléments de Linguistique Générale*, Paris 1970

MÖRER, Alfred, *Grammaire de la Langue Turgue*, İstanbul 1961

TİMURTAŞ, Prof. Fâruk K., *Türkçenin Bünyesi ve Kelime Yapma Yolları* ; *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Sayı: 1/2, Nisan 1972.